

Խաչակրաց խմբին բանին դէմ առ ձեզ կը դարձնեմ և կ'աւարտեմ յոր դորս, ո՛վ հաւտոտացեալ ժողովուրդ, դուք որ Խաչին կը հաւատայք և աշխարհի խաչակրութեան մէջ կը տառապիք, այնպէս մի կարծէք թէ խաչին պարտիքը՝ միայն կղերական դասուն բեռն է, և ժողովուրդն ազատ է։ Ո՛չ, ո՛չ, խաչն՝ Քրիստոնեայ անուն կրողաց ու զինուորաց առ հասարակ անխուսափելի և նուիրական պարտքն է։ Դուք եւս ձեր խաչերն ունիք, զոր աշխարհիս բռնութիւնն միշտ կը սպառնաստէ ձեզ համար. և դուք կարող չէք ձեր թիկանց վերայէն խաչին բեռնն իտպառ թօթափել, զի Քրիստոս ասաց. «Յաշխարհի աստ նեղութիւն ունիցիք»։ Թեպէտ աշխարհիս քաղաքակրթութիւնն զօրհանապաղ կը տքնի և կը ծգնի խաչն բառնալ ձեր թիկունքէն, որուն տակ կը հեծէք աշխարհում։

Սակայն ո՛վ կը հաւատայ, որ վերջուն բռնութիւններ եւ խաչն աշխարհէս բարձուի, ժողովուրդն ազատ ու երջանիկ ապրի. հաւաստութիւն տիրէ, աղքատին խրճիթն՝ հարուստին ապարանից բարձրութեան հետ հաւասարի, փողոցի աղքատ Ղազարոս՝ բեհեզ ու ծիրանի հագնի եւ մեծատան հետ սեղանակից նստի։

Ձեմք ժխտեր սակայն եթէ ճշմարիտ քաղաքակրթութիւնն Աւետարանի ընկերակրութեան և ոկզանց վերայ յառաջ կը վարէ իւր մեծամեծ ձեռնարկութիւնները, ժողովուրդին խաչն միայն կը թեթեւնայ, բայց ոչ իսպառ կը բարձուի։

Առէք ուրեմն, ո՛վ ժողովուրդ Հայոց, առէք ձեր խաչեր, կարգացէք Խաչին ճառը, սիրով ու հաւատով տարէք ձեր ծանրակիր խաչեր, խաչով ելէք Գողգոթային գլուխ, խաչով մտէք ՚ի գերեզման, խաչով ելէք Երկինս առ

ԺԱ

Յիսուս, որ կը կոչէ առ ինքն իւր ամէն կտրիճ խաչակիրներն. «Եկայք առ իս ամենայն աշխատեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զձեզ»։

ՀԱՄԱՌՕՏ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՊԱՏՄԱՌԹԻՒՆ

ԴՊՐՈՑԱՅ ՀԱՄԱՐ

Մեծ. Պ. Մ. Մամուրեան, որ Հայկական արդեան Գրականութեան գործունի մշակներէն ամենէն անխնայն է և արդիւնաշատն, Ընդհանուր Պատմութեան Դասագիրք մի կ'ընծայէ Հայ Դպրոցներուն, որ իւր ամփոփ պարունակութեամբ, պատմական ուսանելեաց հասուն ընտրութեամբ ու պատշաճ դասաւորութեամբ մեծ աւաւելութիւններ ունի ցարդ հրատարակուած նմանօրինակ Դասագրքերէն։ Առ այժմ սոյն կարի պիտանի երկաթիւրութեան Ա. Հատորը Ա. Մասն միայն հրատարակուած է, որ կը պարունակէ Արեւելքի հին ժողովուրդաց պատմութիւնն, մի գեղեցիկ ներածութեամբ հանդերձ։

Որչա՛ր փափաքելի էր, եթէ Պատմութեան այսպիսի մի ընտիր Դասագիրք ունենար նաեւ իւր պատմական Ատլասն, այն է պատմական — աշխարհագրական տախտակներն, որք պատմական ուսումն զգալի կերպիւ կը դիւրացնեն ուսանողաց համար, պատկերայնելով նոցա առջեւ պատմական մեծ անցից և շրջանաց հորովման, փոփոխման և յաջորդութեան գլխաւոր հետքերն, որոնք դարուց ՚ի դարս դրոշմուել են երկրագնդի վերայ։ Բայց ո՛վ կարող

է այսպիսի մի զոհողութիւն պահանջել Մեծ . Երկարասիրողէն , քանի որ ամեն ոք դիտէ՝ թէ ո՞րչափ մեծ ծախուց կը կարօտի սոյնպիսի մի պատմական_տշխարհագրական Ատլասի պատրաստութիւնն և տպագրութիւնն :

Մեր մեր սոյն փափաքանաց լրումն ապագային թողով և ներկայ պատմական Դասագրքի հրատարակութիւնն մեր Ազգային Գրորոցներուն աւետելով՝ արժան կը համարիմք Դասագրքի յառաջաքանն հրատարակել՝ ընթերցողաց փոքրիկ գաղափար մի տալու համար :

Յ Ա Ռ Ա Զ Ա Բ Ա Ն

Պատմութեան ուսումն առհասարակ մեր դպրոցներու մէջ խիստ երկրորդական , կամ չնչին տեղ մը կը բռնէ . իսկ ուսուցման եղանակը բոլորովին անհեթեթ է : Այս վիճակին պատճառները բազմադիմի են : Ստէպ՝ ժողովուրդը կը կարծէ թէ պատմութիւնը շահաւէտ , ապրուստ հայթայթող միջոց մը չէ , այլ զուարճալի էփեայէ , զոր ամեն մարդ կարդալով կրնայ ուսնիլ եթէ միայն կամք ունենայ , ինչպէս կ'որովին առասպելներ : Ուստի ոչ պատմութեան յատուկ դասատու պէտք է եւ ոչ դասագիրք , իսկ եթէ հնար է՝ ուսմանց ծրագրէն իսկ սրբելու է այս ապագիւն առարկան :

Այս դատողութիւնը՝ թէեւ ինքնին թիւր՝ կերպով մը կ'արդարանայ երբեմնատենք այն եղանակն՝ որով պատմութիւնը կ'աւանդուի աղայոց , չոր ու ցամաք եղանակ՝ որ սովորաբար լոկ անուսներ , թուականներ , աննշան պարագաներ կամ կիսկտուր ու կըճատ իրօղութիւններ ուսնելու մէջ կը կոյանայ : Հետեւեալէս՝ եթէ մեր անգիւյ

դատողը մի անգամ մեղադրելի է , գիտենք դասատուն տասն անգամ , այս ուսումն օգտակար , ախորժելի և գիւրմբռնելի ոճով չաւանդելուն պատճառաւ :

Այս թերութիւնը լեցնելու համար՝ ոչ միայն՝ ինչպէս լեզուի և ուրիշ գիտութեանց , նոյնպէս պատմութեան նկատմամբ պէտք են յատուկ դասատուներ որ ուսմանց այս , լոկ այս ճիւղին մէջ վարժ գտնուին , զայն իրենց արուեստն ընեն , միշտ անով պարուպին , այլ և ընտիր դասագրքեր՝ ամէն կարգի և աստիճանի աշակերտաց համար : Այս կրկնակի պէտքն արդէն շատերուն զգալի եղած է : Թողով առաջինը ժամանակին , միւսը հոգալն անհրաժեշտ է : Վարժարանաց համար այլ և այլ դասագրքեր կը հրատարակուին , սակայն տակաւին պատմութեան վերաբերալ գիրքեր չատ հաղուագիւտ են : Իրաւ , կան Մեծ . Ամբոսիոս Գալթեանի , Գեր . Նիկ . Աւգերեանի պատմութեան գործերն , բայց առաջնոյն՝ շատ տեղ իր շիթ ու ճապաղ ձեւով՝ աղայոց անյարմար է , երկրորդինը՝ բարձր դասու աշակերտաց յարմարագոյն :

Դասագրքի այս պէտքը ընդ համար ահա փորձ մը կ'ընեմ՝ տեսչական պաշտօնավարութեան դոյլն ինչ փորձառութեամբս՝ Զմիւռնիոյ Ս . Մեթոդեան վարժարանի մէջ : Արդարեւ ոչ միայն տեսապէս , այլ ամենօրեայ փորձով դիտած եմ որ աշակերտ մը դիւրաւ չմբռնէր աղգաց պատմութեան անմիջական կարեւորութիւնն և ստէպ այս ուսումը կ'աւարտէ , պատմական գէպքեր , թուականներ և անուններ կը շարէ . առանց հասկնալու թէ ինչ կը խօսի , առանց պատմած ժողովրդեան ոգւոյն և բարուց վերահասու լինելով՝ դաս

մը քաղելու : Այսպէս թուժակի պէս պատմութիւն սերտելէն լաւագոյն է բնաւ չուսնիլ : Այս պատմական ամբողջութիւնը կ'պատահի երբ դասատուն՝ թէեւ հմուտ՝ աշակերտին կարողութեան աստիճանը չը նկատեր եւ շատ Գեղեցիկ բաներ օգին կը խօսի . երբ միայն կը խօսի անոր յիշողութեան , որ կրնայ մոռացիր լինիլ , առանց իմացականութիւնը կրթելու . երբ անխնայի մի եւ նոյն դասը կ'աւանդէ ստորին , միջին եւ բարձր դասերու աշակերտաց , որ տարբեր մտային սնունդի պէտք ունին . երբ վերջապէս պատմութեան դասատուութիւնն իրեն յատուկ պաշտօն մը չընէր , եւ կըստիպուի ուրիշ դասերու ալ կոչուած լինելուն՝ հարեւանցի ուսցընել կամ տասն տարու աշակերտի մը ձեռքը տալ պատմագիր մը , զոր քսան տարեկան պատանին անգամ հազիւ կարող է ըմբռնել ու մարտել , կամ հարց ու պատասխանելով կըճատ , անհամ դասագիրք մը դոց ընել տալ , որու մէջ այսօր չը հասկնալով սորվածը աշակերտը վաղը կը մոռնայ :

Առհասարակ եթէ մանկուոյն մըտքին աւելի հսկելի եւ հետաքրքրաշարժ ուսում մը կայ , այս ալ պատմութիւնն է . սակայն ինչ դառն ու սոսկալի փուշերով կը ներկայի անոնց եւ անհաւաքին տաղաւոր ու նեղութիւն կը պատճառէ , փոխանակ մտաւորական կըրթութիւն եւ բարոյական դաս մը դառնալու : « Ալեցէն ցութ տարեկան տըղայ մը , կ'ըսէ Պ. Լամէ Ֆլէօրի , արդէն կատարուն ճաշակ մ' ունի բարին չարէն , արիութիւնը վատութենէ , մեծանձնութիւնը տկարութենէ զանազանելու : Բաւական է միայն նորա դիտողութեանց օգնել , եթէ դասատուն կը փափաքի զանի խորհրդածելու զրգել որպէս զի անոր բանա-

կանութիւնը տրուած դասէն կրկին օգուտ քաղէ » :

Սակայն իմ նպատակս բողոքովն Պ. Լամէ Ֆլէօրիին պատմութեան ձեռնհետեւիլն է : Այս ձեռն՝ թէեւ իր առաւելութիւններն ունի , պատմական եղելութիւններ զատ ու անփոփ նկարագրելով , սակայն հեղինակը ստէպ կ'երկարաբանէ եւ ուր ուրեմն աւելորդ խորհրդածութիւններով պատմութեան շահն ու կարեւորութիւնը կը տկարացնէ : Իմ բռնելիք ընթացքս աւելի պարզ է եւ համեստ : Այժմ հին եւ նոր աղգաց պատմութեան օտար դասագիրքեր այնքան առատ են , այնքան կ'ճգնին նշանաւոր հեղինակներ այս ուսումն մանկանց դիւրամատոյց առնել , որ միայն ընտրութեան դժուարութիւն կը կրեմ : Այս դժուարութիւնը կ'աւելնայ երբ կը նկատեմ որ իւրաքանչիւր պատմագիր իր օգգին ոգւոյն եւ հանգամանաց համաձայն ձեւած է ընդհանուր պատմութիւնը , այնպէս որ եւրոպացի պատմախօս դասատուն անգամ՝ որչափ ընտիր եւ կատարուն դասագրքի առջեւ դնուի , դարձեալ պէտք կըզգայ իր աշակերտաց մտաւոր վիճակին յարմար բուն մը խմբագրել կամ բերանացի պատմել :

Ուստի արժան դատեցի եւ ես , միշտ պատմութեան դասագրքեր թըղթաւելէն ետեւ՝ եւ ոչ միայն ստրկօրէն հետեւիլ , այլ ընտրել եւ աղատօրէն յօրինել այնպէս որ կարելի լինի ծառայել այս դասագիրքս մեր նորուս մանկանց կամ նախակրթական դպրոցներու :

Այժմ քանի մը խօսք ըսեմ դասագրքիս կարգին եւ պարունակութեան վրայ : Համառօտ նշանակել իւրաքանչիւր կարեւոր ժողովրդեան մէջ պատահած էական դէպքերը , անոր բարոյական , մտաւոր եւ քաղաքական վի-

Ճակը կարելի եղածին չափ պարզութեամբ ցոյց տալ, այս եղած է Ընդհանուր Պատմութեան նպատակը, որ երեք հատորէ պիտի բաղկանայ, պատմութեան երեք գլխաւոր բաժանման համեմատ: Առաջին հատորն էր Կոմսաբանութեան, առաջնոյն մէջ ամփոփելով Արիւնդի գլխաւոր թողութեան, ինչպէս նաեւ Հայոց վրայ՝ պատմական իրողութիւնները, և երկրորդ հատորը՝ Յունաց, Կարբեդոնացւոց եւ Հռովմայեցւոց պատմութեան յատկացնելով: Իսկ միւս երկու հատորները, Պիլիս և Նոր դարուց պատմութիւնը պիտի պարունակեն:

Առաջին մասին սկիզբը՝ Ընդհանուր Գիտելիք մակագրով հատուած մը գրի, իբրեւ ներածութիւն, որ թերեւս սմանց անպատեհ թուի, տղայոց համար անյարմար դատելով, սակայն ըստ իս կարեւոր է, վասն զի մասնաւոր պատմութեան մը դռնէն չմտած սէտք է որ աշակերտը պատրաստուի, հետեւելիք ճամբան հեռուէն նկատէ և ընդհանուր տեղեկութիւններ ստանայ մարդկային ազգի նախնական վիճակին, ցեղական բաժանմանց, լեզուաց, աշխարհական գրից վրայ, նոյնպէս կրօնական եւ քաղաքական զանազանութեանց վրայ: Ի հարկէ տարրական գրքայի մը մէջ կարելի և պէտք չէ այս նիւթերուն վերայ երկարօրէն ճառել, և այն կտորներն որ ընդարձակութեան

կամ բացատրութեան կարօտ են, դասատուին կը մնայ պարզել, պատմական թերութիւնները լեցնել, աշակերտին ձեռքն իբրեւ առաջնորդ տալով սոյն դասագիրքս:

Ամեն դժուարին խնդիրներն այժմ դասատուին հնարամտութեամբ կրնան դիւրմբռնելի դառնալ տղայոց. նոյնպէս եւ պատմութիւն մը որչափ կատարեալ լինի դարձեալ անկենդան եւ անարդիւն տառ կը մնայ, առանց դասատուին բանաւոր և հմտօղի խօսքին: Նա պարտի կանխաւ ընտրել իր դասելու եղանակն, իւրաքանչիւր դասու աշակերտաց մտաւորական ընդունակութեան յարմարցնելով իր սճն ու իմաստը: Օգտակարագոյնն է, ըստ իս, ներկայ դասագրքիս նկատմամբ, մասառ մաս կարգացնել աշակերտաց սովորման մէկ գլուխ, ապա բերանացի ըստ սաբանել համառօտ կէտերն, տղոց միտքն ու սիրտը կրթելու նպատակու աշխատեալ հարցումներ ընել, եւ հոսկ ուրեմն դասին իմաստը շարագրել տալ եթէ տղաք արդէն միտք չեն չափէ գրելու վարժութիւն ունին:

Յուսով եմ որ հասարակութիւնն եւ ի մասնաւորի դասատուք Ընդհանուր Պատմութեան այս առաջին մասին ներողամիտ ընդունելութիւն ցոյց տալով՝ կը քաջալերեն զիս շարունակել և միւս մասերն ու հրատարակել: